

Huml, Václav

K zanikání sídel nižší šlechty na Táborsku v období husitského revolučního hnutí

Archaeologia historica. 1980, vol. 5, iss. [1], pp. 283-300

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139316>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K zanikání sídel nižší šlechty na Táborsku v období husitského revolučního hnutí

V Á C L A V H U M L

Jednou ze stěžejních otázek vývoje osídlení je problematika zaniklých feudálních sídel. Vzhledem k tomu, že příčiny jejich zániku jsou různé a mají rozdílnou důležitost, bude v tomto příspěvku věnována pozornost sídlům nižší šlechty, která zanikla v průběhu husitského revolučního hnutí. Zvolené téma bude sledováno na území Táborska, které zahrnuje i region Mladovožicka a Soběslavska (o. 1).

Ze starší literatury vážíci se k tématu, věnujme pozornost knize Ang. Slavíka (Slavík, 1884), která při zpracování pozemkové držby Tábora od r. 1420 až 1547 přináší základní faktografický materiál o vsích a panstvích, přivtělených k táborskému feudálnímu panství. Obecné otázky zanikání vladýckých sídel, jejichž důsledkem je zánik drobných feudálních sídel, zpracovává na základě písemných pramenů též studie K. Režného (Režný, 1927, (Režný, 1927)). Význam této práce je mimo jiné v tom, že jde o první zpracování procesu zanikání statků nižší šlechty na Táborsku. Poslední skupinu tvoří vlastivědné články, které jsou roztroušené v regionálních časopisech, zejména v Jihočeském sborníku historickém (JSH). Jedním z předních představitelů regionální histografie je Roman Cikhart, který poprvé uveřejňuje své stati o jednotlivých lokalitách. U nich si všímá jen okrajové lokalizace a především se věnuje výčtu základních historických dat. Tímto způsobem je publikováno sídlo ve Zvěroticích (Cikhart, 1909), v Leštině (ibidem, 1931) a Klokotech (ibidem 1935). O Náchodě, kde jsou zbytky feudálního sídla, píše Fr. Lískovec (Lískovec, 1940), který s R. Cikhartem publikoval zatím nejobsáhlejší zpracování dějin zaniklého sídla v Sedlci u Plané nad Lužnicí (Cikhart-Lískovec, 1948, 38 sq.).

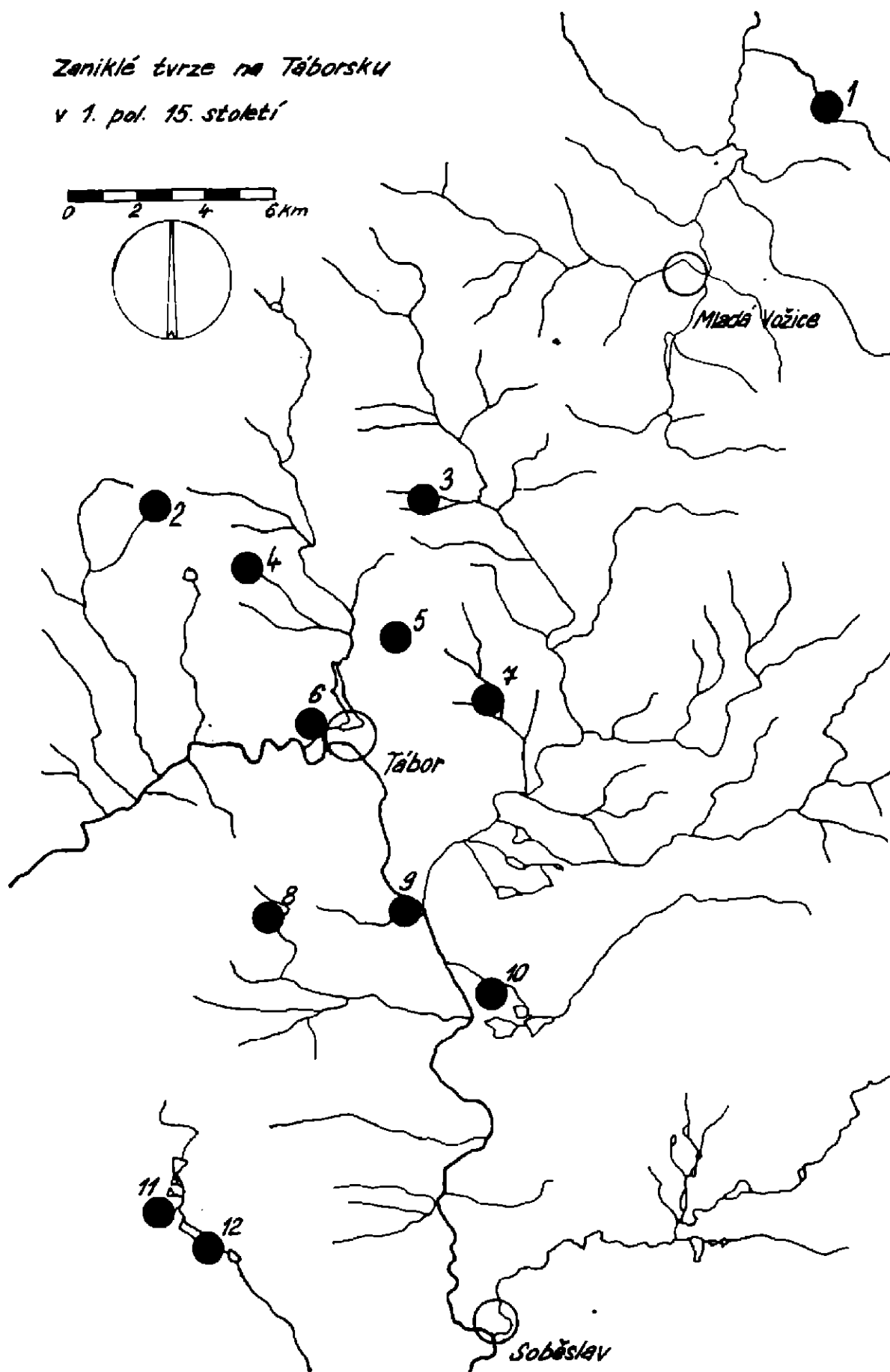
Na počátku tohoto příspěvku je třeba obecně charakterizovat tvar a polohu sídel v táborském regionu. Sídla nižší šlechty jsou zastoupena tvrzišti v podobě komolého kužele, někdy destruovaného do podoby terénní vlny (Radimovice). Opevnění je nejčastěji tvořeno jednoduchým příkopem, též zdvojeným, a vždy doplněným obvodovým valem. Sídla nižší šlechty jsou ve sledované oblasti situována na náhorních planinách (Lom, Klokoty) a v nížinné poloze. Zde se vyskytují na jižních svazích rybníků (Radimovice), někdejších potůčků (Strýšovice, Zárek, Leština u Tábora, Kříženec u Vilic) a u řek (Sedlec).

K pustnutí drobných feudálních sídel je jen málo přímých písemných zpráv. Zánik sídla se v nich nejčastěji projeví jen nepřímě, čímž dostaneme datum antequem či postquem. Nepřímým vodítkem pro pustnutí sídla je i zpráva o majetkovém připojení sídla k většímu panství; důsledkem je pozvolné chátrání sídla, které nezřídka vede k jeho zániku. Charakter sídla se též změnil při různých přestavbách, které vytvořily novou stavební dispozici.

Druhým zdrojem informací o zanikání sídel jsou hmotné prameny. Bohužel stav archeologických pramenů je pro naši oblast neuspokojující, neboť archeologický výzkum byl proveden jen u jednoho sídla, a to tvrze v Sedlci u Plané

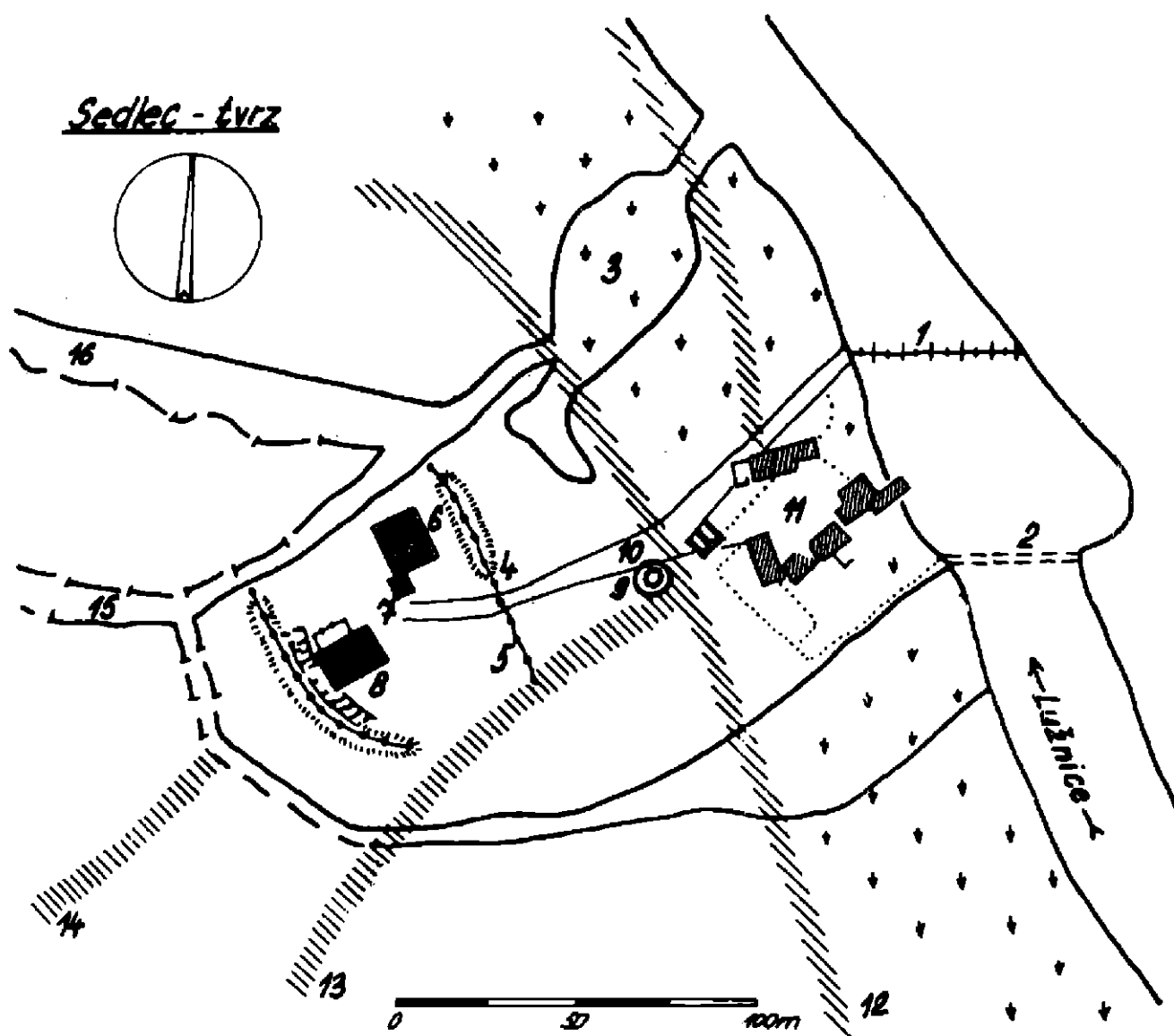
Zaniklé tvrže na Táborsku

v 1. pol. 15. století

Obr. 1. Mapa sídel nižší šlechty zaniklých v první polovině 15. století.

1 - Křiželec	5 - Náchod	9 - Sedlec u Plané
2 - Leština	6 - Klokoty u Tábora	10 - Strkov
3 - Polánka	7 - Smyslov	11 - Žárek
4 - Radimovice u Tábora	8 - Lom	12 - Stržšovice

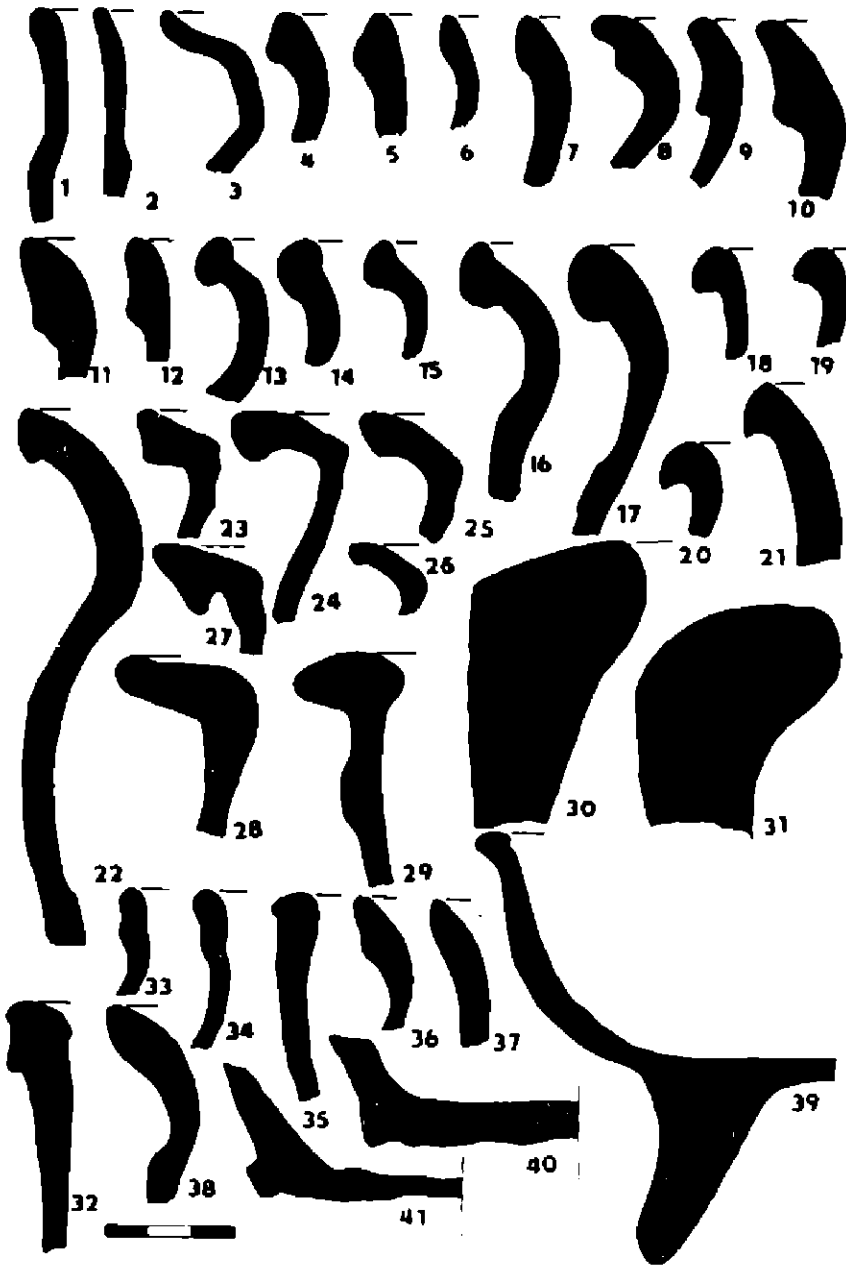

Obr. 2. Plán tvrze v Sedlci u Plané nad Lužnicí (podle R. Cikharta a Fr. Lískovce).

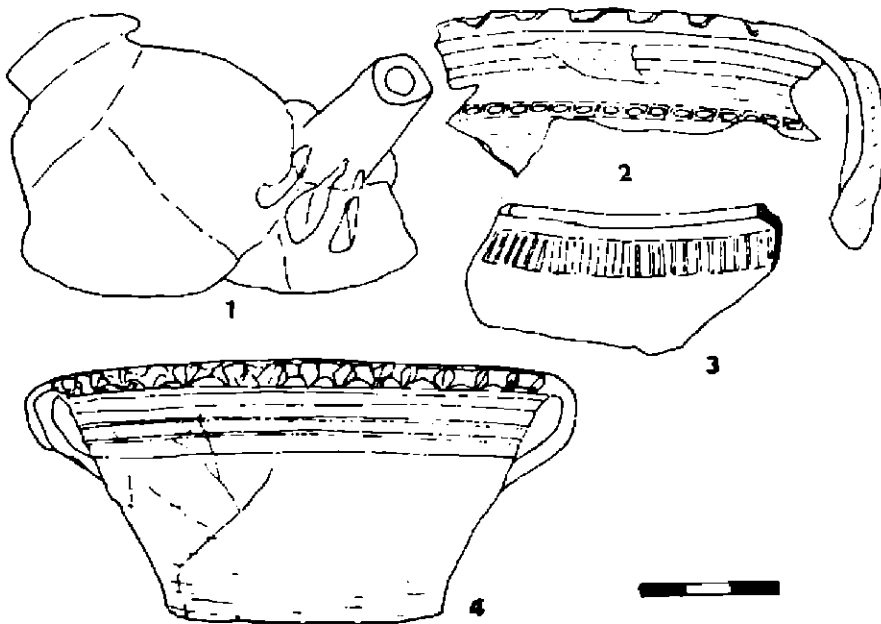
nad Lužnicí (Cikhart-Lískovec, 1948, 38 sq.). Autoři výzkumu popsali nalezené objekty a stručně charakterizovali získanou keramiku a další archeologické nálezy. Drobné zmínky o hmotné kultuře z jednotlivých sídel se objevují v knize Aug. Sedláčka o hradech a tvrzích (Sedláček, 1880—1927, IV) a též v místopisné práci R. Cikharta o Táborsku (Cikhart, 1922).

Předložená studie, založená na konfrontaci historických a archeologických pramenů, vychází ze znalostí terénní situace popisovaných objektů — sídel nižší šlechty, doplněné o nové archeologické nálezy získané při povrchovém výzkumu. Tímto způsobem se podařilo shromáždit archeologicko-historický materiál, který datuje předložené lokality. Výčet všech míst, která zanikají v husitském revolučním hnutí by samozřejmě přesáhl rámec článku a proto se soustředí naše pozornost na ta místa, která jsou nejlépe dokumentována.

Obecně je známo, že husitské revoluční hnutí na Táborsku vojensky začíná v březnu 1420. Je to doba, kdy příslušníci selsko — chudinských vrstev zaútočili na Sezimovo Ústí, které úspěšně ovládli. V následujícím období si husité vybudovali nové středisko na Hradišti hory Tábor, t.j. v dnešním Táboře. V úzké spojitosti s těmito událostmi je dobytí tvrze v Sedlci u Plané nad Lužnicí, kam před hněvem husitů uprchl Vítkovec Oldřich, někdejší pán Sezimova Ústí. O historických událostech v r. 1420 zevrubně vypráví kronika Vavřince z Březové (FRB V 362). V jeho zápisu je popsáno dobytí tvrze „munitionem firmam“,

Obr. 3. Výběr keramických stře-
pů z výzkumu v Sedlci u Pla-
ně (o. Tábor) Kreslila H. Dr-
dova.

Obr. 4. Výběr keramických stře-
pů z tvrže Leštiny (o. Tábor).
Kreslil Dr. V. Huml.

pobití zdejších obyvatel a rozboření sídla, které na konci bylo husity zapáleno. Tvrz nebyla již nikdy obnovena, jak vyplývá ze zápisu k r. 1452, připomínajícím „tvrz pustou nad Oustím“ (DZ 250 A 7).

Tvrz v Sedlci leží nad mlýnem Soukeníkem při řece Lužnici. Blíže k řece leží čtyřúhelníkový objekt o délce 15 m a šířce 12 m. Kolem něho je příkop o šířce 15 m a hloubce 3 m. Druhý objekt (21×14,5 m), obklopený valy o výšce 100 cm, je posunut o 39 m východněji.

Při výzkumu Fr. Lískovce v letech 1936—1940 byly zjištěny základy čtyřúhelníkového domu (21×13,5 m) a poplužního dvora (20,5×10,6 m) s hospodářským příslušenstvím (o. 2). Objekt na východní straně dvora je autorem interpretován jako černá kuchyně. Pozůstatky dalšího objektu byly objeveny na západní straně dvora. Areál sídla byl obklopen rybníčky, které v případě potřeby bylo možno propojit a tím sídlo ochránit před napadením. Na jihovýchodní straně areálu se dochoval zbytek vodního opevnění v podobě „haltýře“.

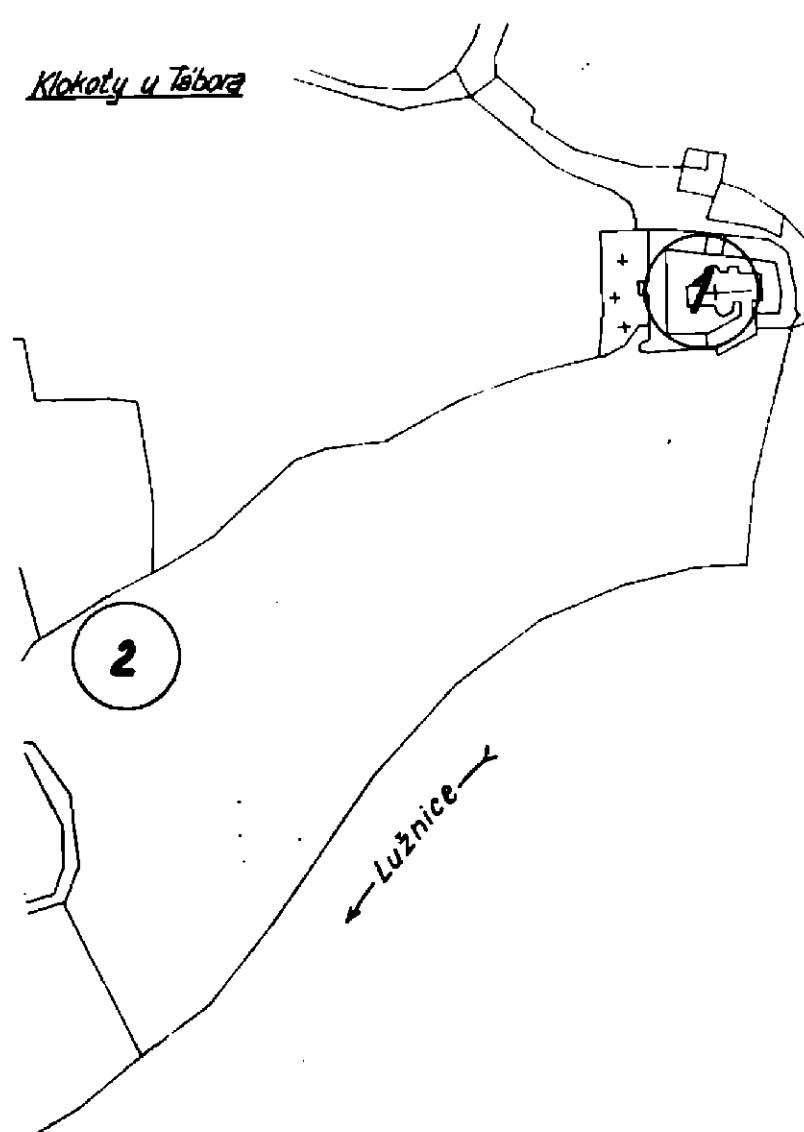
Starší fázi sídla charakterizují zlomky keramických nádob, které jsou podle typu dekoru, způsobu provedení a použité hlíny datovány do 13. století. Zánikový horizont sídla je prezentován zlomky keramiky okrového a šedého odstínu. Na uchách nádob jsou otisky prstů a na mísách je výzdoba plastických pásků s řetízkováním. Dna nádob jsou odříznuta strunou. Důležitou okolností je absence keramiky s polevou. Nalezené keramické předměty jsou svým charakterem, typem okrajů analogické k nádobám ze Sezimova Ústí (Hrdlička-Richter-Smetánka, 1966, 675; o. 3). Je zde zastoupen okraj jednoduchý (2; o. 3 : 1—2), vyhnutý a ovalený (1; o. 3 : 3), jednoduchý a stříškovitě seříznutý (4; o. 3 : 36—38), ploché okružní (5; o. 3 : 8—12), zesílené a mírně prožlabené (3; o. 3 : 4—5), rtovitě zformované (6; o. 3 : 13—17), zahnuté a podseknuté (4; o. 3 : 18—22), rovně ložené (2; o. 3 : 28), někdy s trojúhelníkovitou lištou na spodní části okraje (5; o. 3 : 23—27), oboustranně vytažený (1; o. 3 : 29). U zásobnic je okraj kyjovitý (1; o. 3 : 30) a vně přehnutý (1; o. 3 : 31). Objevuje se též zesílený (2; o. 3 : 32), zesílený a oboustranně prožlabený okraj (2; o. 3 : 39) a dna s obvodovou klínovou patkou a na spodní části zdobená hrncířskou značkou (2; o. 3 : 40, 41).

Druhá skupina zaniklých sídel spadá do období zakládání revolučního Tábora, kdy nastává velká migrace obyvatel. Podle Roubíka (Roubík, 1959, 4) zaniklo v této souvislosti 12 vsí a dalších 31 vsí bylo vylidněno. Je pochopitelné, že v revolučních podmínkách jsou též opuštěna sídla nižší šlechty, která ve své části se bezprostředně účastní husitského revolučního hnutí. Bohužel, dnešní stav archeologických výzkumů zatím nedovoluje stanovit počet sídel nižší šlechty, která tehdy zanikají.

Příkladem opuštěné vsi je Leština, která se rozkládala mezi vesnicemi Pasekou, Radkovem a Novým Kostelcem — severozápadně od Tábora. Zdejší sídlo, tvořené dvěma pahorky o průměru 10×9 m a 11×6 m s příkopem o šířce 6 m, je situováno na severozápadní straně údolí na mírně zdviženém návrší v poloze „na starém zámku“. Opevnění tvrziště je tvořeno potokem, který vytéká z rybníka poblíž Nového Kostelce a zásobuje rybník v Leštině. Kromě sídla je z terénní situace dobře patrný i zbytek dvora, který ležel 30 m jihozápadně od tvrze.

Leština byla archeologicky zkoumána v letech 1930—1934 (Cikhart, 1931, 125 sq.). Výzkumem byly odkryty zbytky dřevěného mostu — trámy o délce 1 až 1,5 m o průměru 50 cm — kterým se na sídlo přicházelo od severovýchodu.

K datování lokality jsou k dispozici keramické střepy světle okrového a šedého zbarvení s dekorem radýlkování (šikmé sloupečky, elipsy dělené svislými sloupky, klíny) a žlábků. Podle přítomnosti typů okrajů vodorovně ložených, přehnutých s podseknutím, doložených např. v Sezimově Ústí (Hrdlička-Rich-

Obr. 5. Situační plán Klokoč u Tábora (podle indikační skizi) (o. Tábora).

ter-Smetánka, 1966, 671) a absence polevy na vnitřní straně střepu, lze keramiku datovat do konce 14. a počátku 15. století.

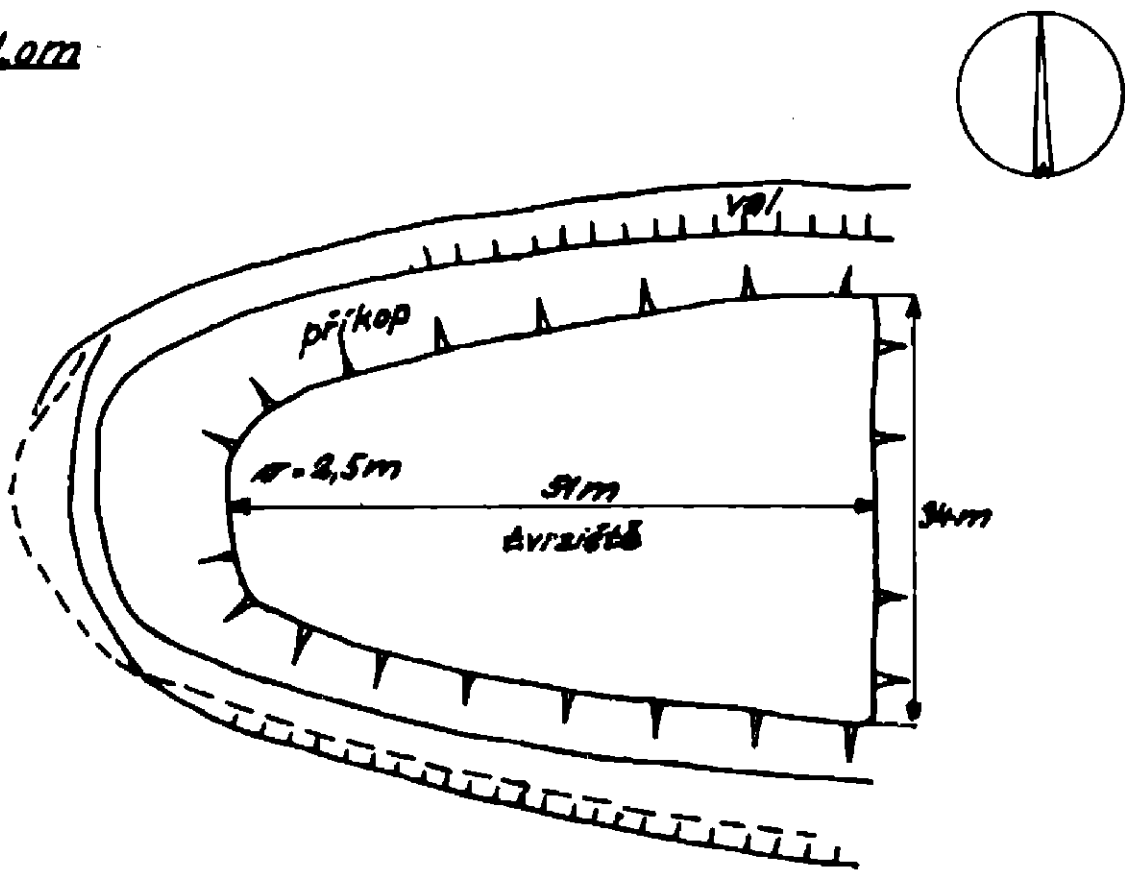
Při průzkumu dvora v r. 1970 byly nalezeny střepy z velkých hrncovitých nádob s plastickou výzdobou, které dokumentují existenci dvora ještě po zániku sídla v Leštině, tj. do období kolem poloviny 15. století. Z písemných zpráv je známo, že v roce 1356 existovalo v Leštině 5 dvorů (RT I 421; o. 4).

Další skupinu tvoří sídla, která zanikají v době, kdy v Táboře zvítězila umírněná měšťanská opozice. Při vytváření velkého feudálního panství v čele s Tábořem jsou zabírány vesnice Vítkovců (Klokočy, Náchod, Lomy, Dražice) a církve (Opařany, Vřesce, panství kláštera v Milevsku a Louňovicích a farní majetek — např. tvrz v Podolí, viz Aug. Slavík, 1884, 5).

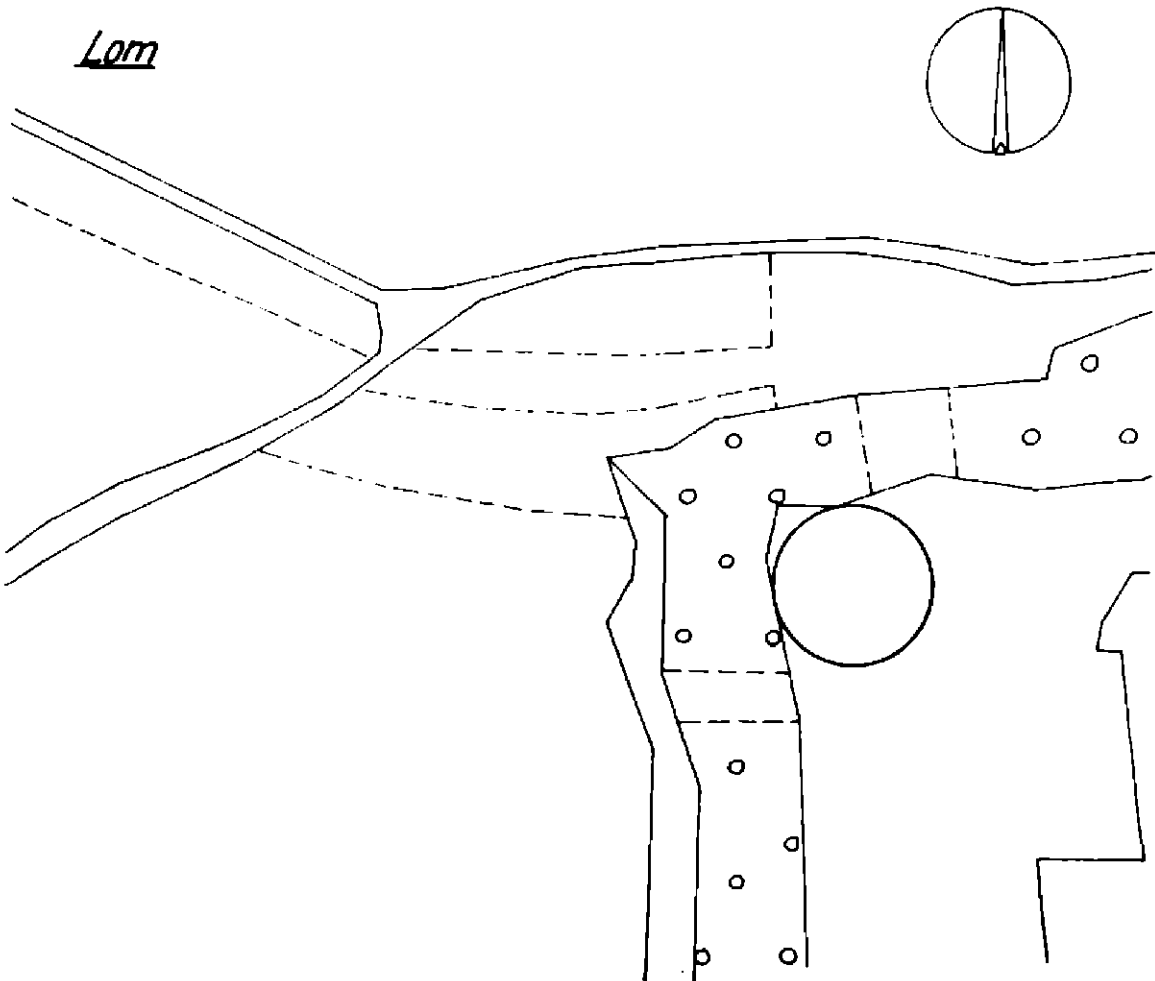
V úzké souvislosti s pádem selsko-chudinského Tábora, vedoucí k vyhoštění a upálení radikálních táborů v čele s Petrem Kánišem, je tvrz v Klokočech u Tábora (Cikhart, 1935, 102). Z písemných zpráv k r. 1220 je znám Vitco de Clotot (CDB II, 193) a k r. 1318 Bartoš z Klokoč, jinak ze Svrabova (RT I, 24), který byl na tvrzi nápravníkem. Klokočy jsou po celé 14. století až do r. 1420 součástí příběnického panství Vítkovců. Na začátku husitského revolučního hnutí dobyli Klokočy husité ze Sezimova Ústí a zdejší sídlo zničili.

Přesná lokalizace klokočské tvrže nebyla zatím provedena. Předpokládá se, že sídlo bylo situováno na vrcholu příkré stráně nad Tismenickým potokem, tj. v areálu dodnes stojícího barokního kláštera (1701—1704), (o. 5).

Lom

Lom

Obr. 6. Plán Lomu – půdorys (skiza) a celkový plán (podle indikační skizi). Kreslil Dr. Huml.

Druhou uvažovanou polohou je vejčitý pahorek v poloze „na Hrádku“, severozápadně od kláštera: Pahorek o průměru 20 m a výšce 5 m je na severu severozápadně a severovýchodně obtočen příkopem, do něhož tekla voda z původního rybníčka, situovaného na severní straně sídla. Zjišťovací výzkum, prováděný v r. 1972 Muzeem husitského revolučního hnutí v Táboře, bohužel nepřinesl výraznější nálezy, které by potvrdily existenci sídla. Jediným dokladem je zlomek kachle z 15. století, který byl vyzdvižen při prohlídce místa v r. 1966.

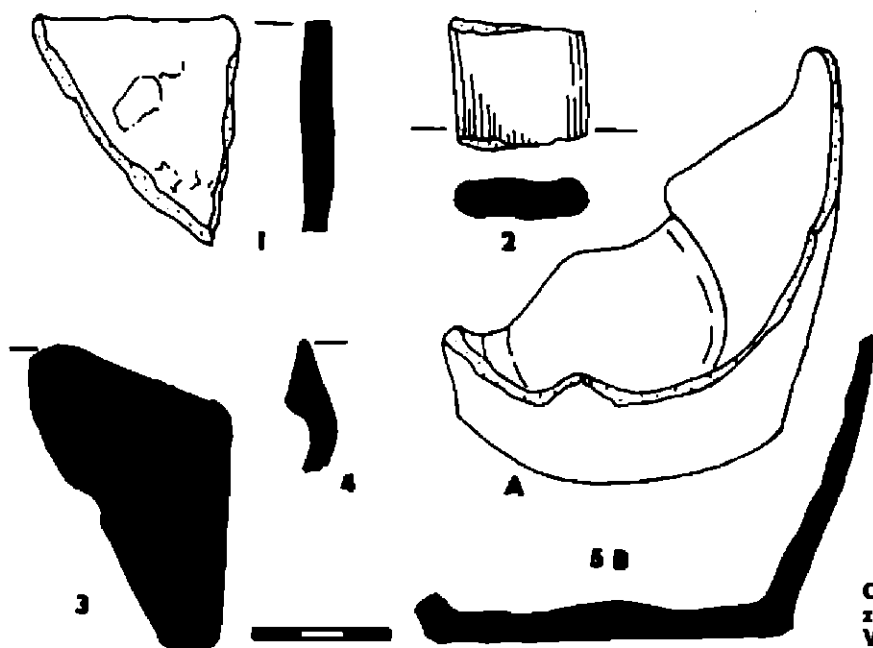
Další lokalitou, která náležela k příběnickému panství a byla dobyta husitskými vojsky, je ves Náchod (Slavík, 1884, 3). Z původního feudálního sídla se dochovalo homolovité tvrziště s vodním opevněním, které prvně popsal Fr. Lískovec (Lískovec, 1940, 119 n.).

K příběnickému panství patřila též ves Lomy, která leží 5 km jjz od Tábora. Na západní straně terasy v poloze „na hrádku“, 10 m nad Maršovským potokem, je v lesním porostu znatelné panské sídlo. Sídlo (51×13 až 21,7 m) je podkovovitého tvaru; od okolí je odděleno hlubokým příkopem o šířce 3 až 5 m na východě a na západě příkopem o šířce 1,5 m. Vně příkopu probíhá val, který u základny dosahuje šířky 6 m a u koruny šířky 4,5 m; jeho celková výška je 1,7 m (o. 6).

Z písemných zpráv je k dispozici urbář z r. 1379, kdy ves Lom patřila k Příběnicím (U. Rož., 14). Nálezy několika keramických střepeů lze podle jejich struktury, přítomnosti okraje zásobnice a prožlabeného okruží a použité technologie zařadit rámcově do 14.—15. století (o. 7).

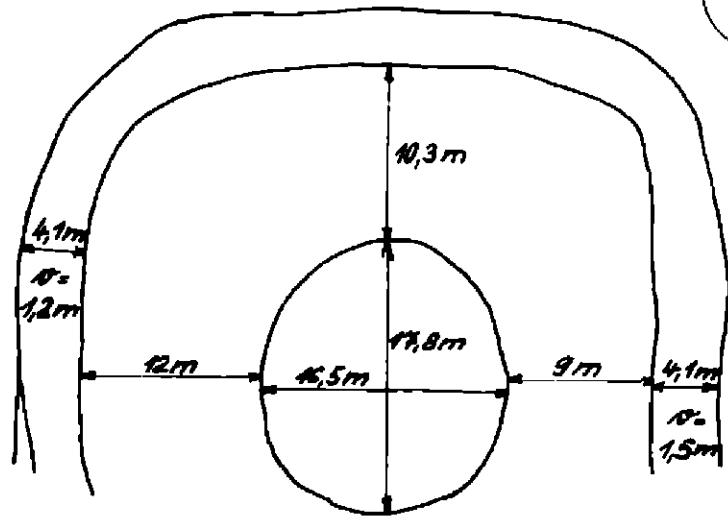
Během husitského hnutí byla k Táboru připojena ves Radimovice, ležící 4,5 km ssv od Tábora (Cikhart, 1922, 130). V písemných pramenech je lokalita nepřímo zmíněna k r. 1219, kdy se zde uvádí Luder de Radimowicz (CDB II, 175). Z historických zpráv (Sedláček, Hrady IV, 151) je známo, že původní majitelé odešli do služeb k Rožmberkům (Slavík, 1884, 3).

Na jihozápadní straně vsi u rybníka zvaného Příkopný je patrné sídlo čtvercového tvaru (17 × 17,8 m) ohraničené příkopem o šířce 9 až 12 m (o. 8). Kolem příkopu vystupuje podkovovitý val o délce čelní strany 5 m, šířce 4,10 m a výšce 120 až 150 cm. Od jihu bylo sídlo chráněno soustavou tří rybníčků (Nádvorní, Příkopný a jeden bez pojmenování), které v případě potřeby umožňovaly obráncům tvrze zde vytvořit souvislou vodní plochu.

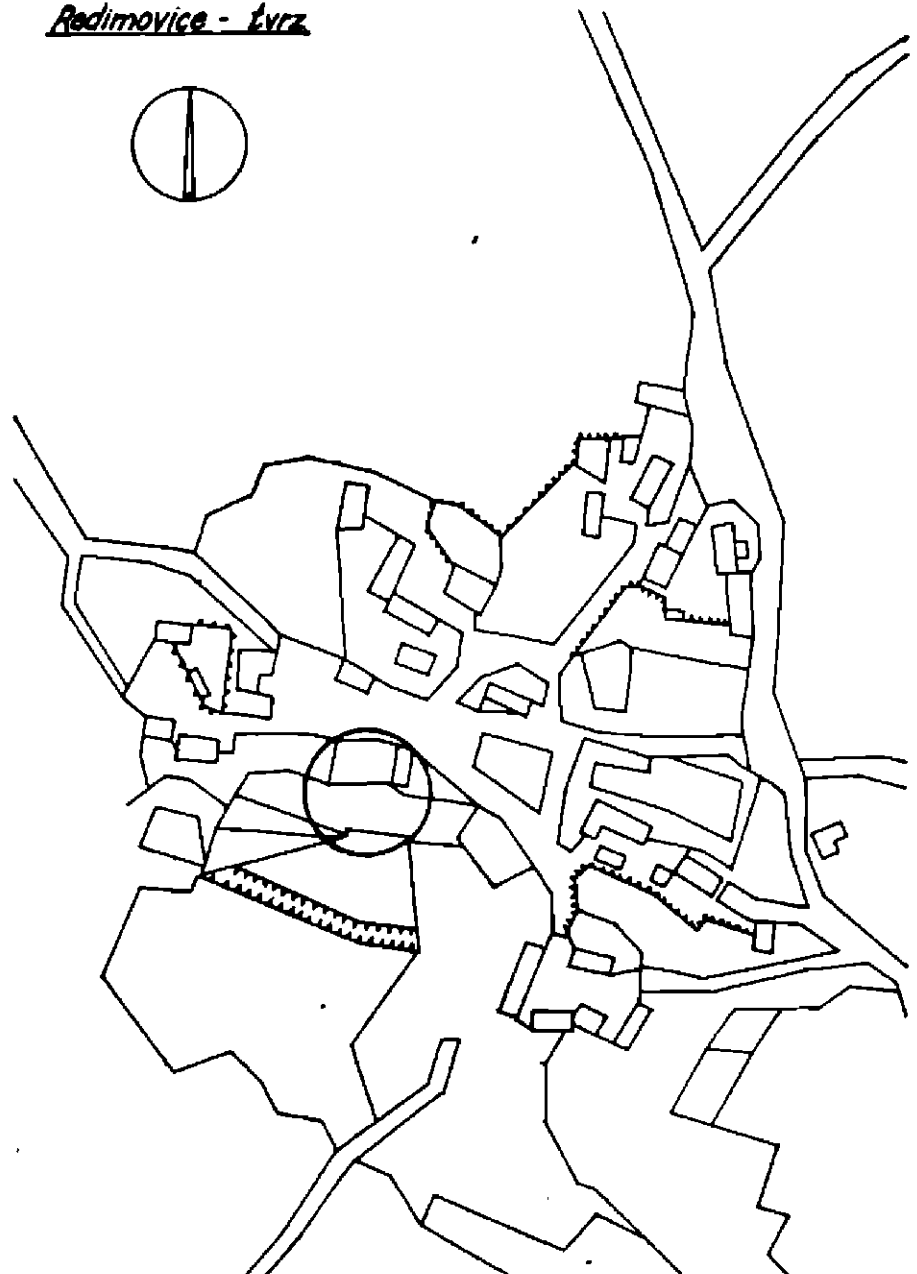

Obr. 7. Výběr keramických střepeů z tvrze Lom (o. Tábor), kresba dr. V. Huml.

Radimovice

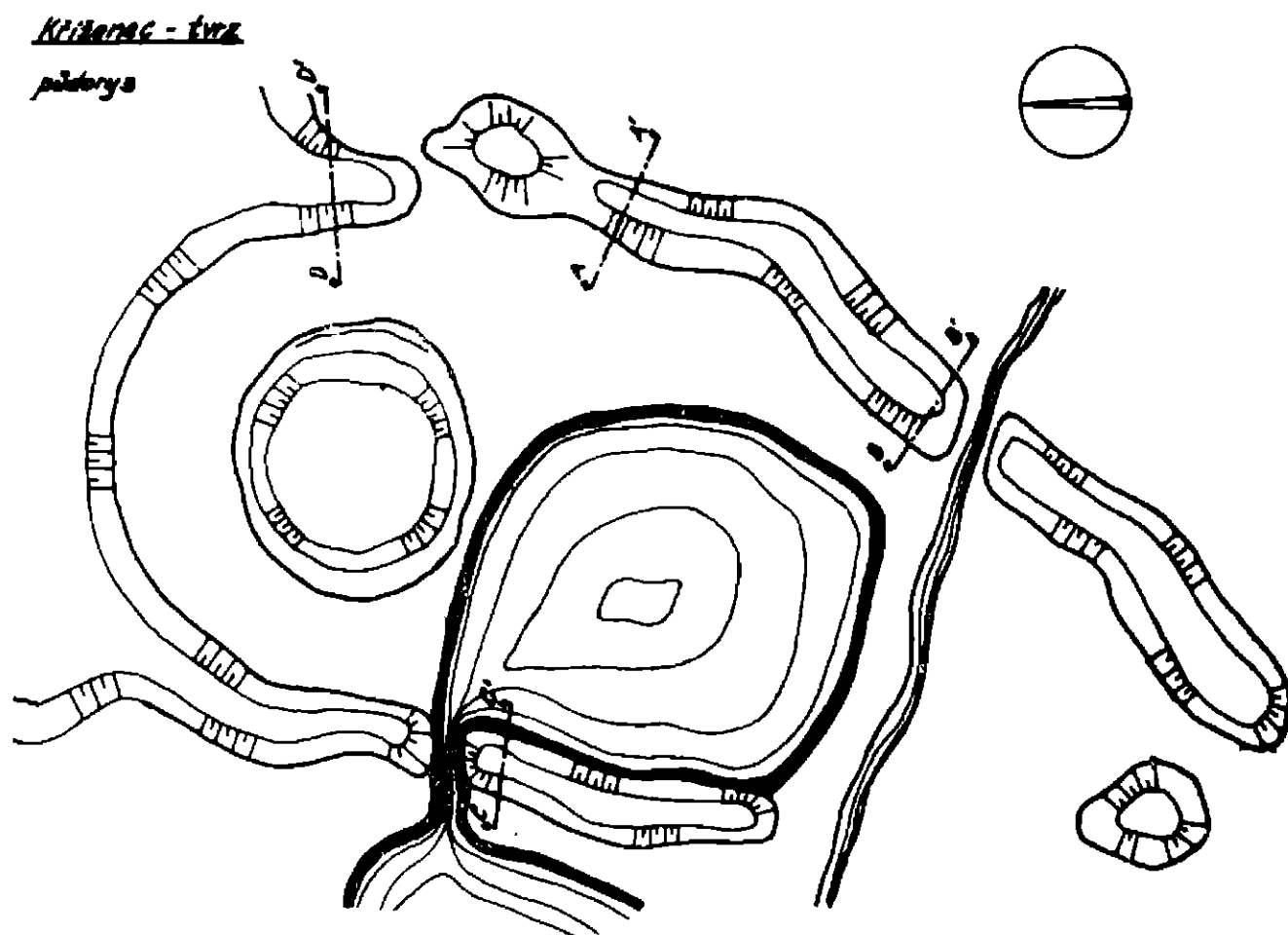
Radimovice - tvrz

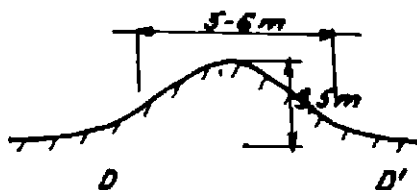
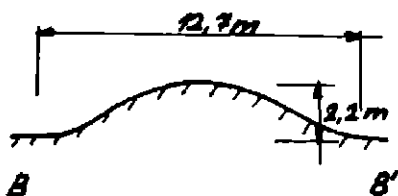
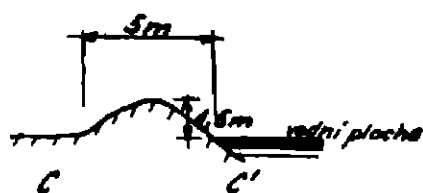
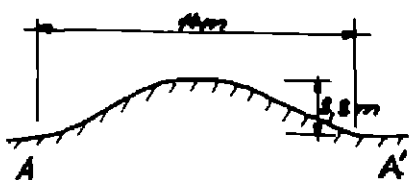
Obr. 8. Radimovice.

Na počátku tohoto století proběhly v Radimovicích zemní práce. Při nich byly nalezeny dnes neznámé předměty — 1 klíč s gotickou výzdobou a 1 zlo-
mek železné rukavice (Švehla, 1905).

Čtvrtou skupinu tvoří sídla, která byla poškozena či zanikla při válečných
výpravách husitů. Na prvním místě jsou sídla, která byla poškozena, ale neza-
nikla. V severovýchodním koutu Mladovožicka představuje takovou lokalitu
tvrz Křiženec u Vilic (o. 9). Leží na jižní straně malé vesničky a severně od
dvora zv. Frauenhof. Kuželovitý pahorek sídla o průměru 30 m a výšce 5 m

příčné řezy valem

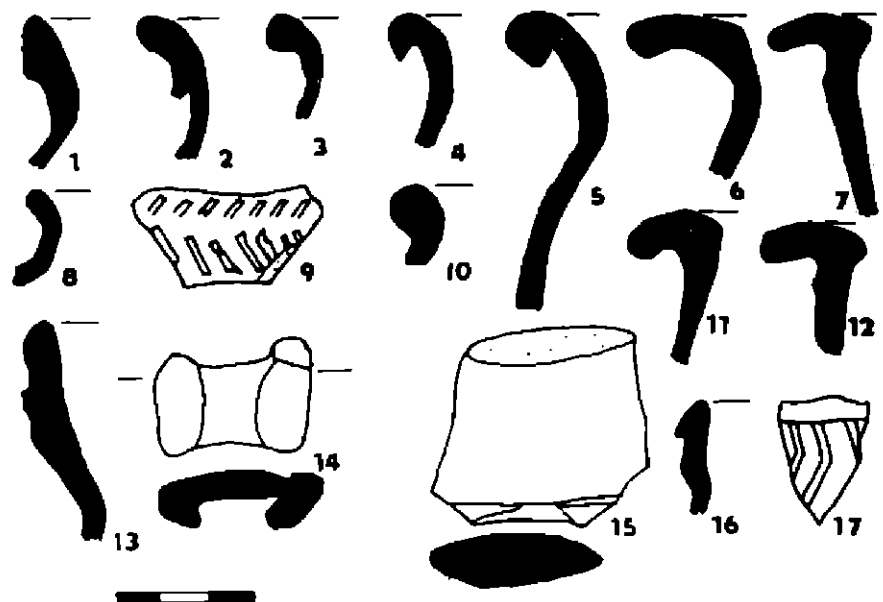
Obr. 9. Křiženec u Vilic — půdorys, měřil Ing. Zd. Rothbauer — dr. V. Huml (o. Tábor).

je na obvodu fasetován do tvaru sedmiúhelníku; od okolního svahu je oddělen hlubokým příkopem o šířce 6—14 m. Příkop na jižní straně se rozšiřuje v rozsáhlou vodní nádrž, která v nejširším místě měří až 21,5 m. Přístup do sídla vedl od severu, kde byly při melioracích zachyceny zbytky dřevěné mostní konstrukce. Na vnější straně příkopu je znatelné valové opevnění.

Při povrchovém sběru a zjišťovací sondáži byly na tvrzišti nalezeny části na sucho kladeného zdiva, prejzy ze střechy a hojně keramických střeptů. Keramika je vytvořena z hrnčírské hlíny obsahující velmi jemné ostřivo. Její povrch je uhlazen do kovového lesku a jen výjimečně zůstává zdrsňelý. Barva povrchu je většinou šedavá. Dekor na tenkostěnných nádobách je proveden radýlkem [trojúhelníčky, popřípadě v pásu mezi dvěma úzkými rýhami (9) a jednoduchými žlábkami (2)]. Okraje jsou přehnuté, ovalené, podseknuté či profilované ve vysoké okruží a u mís jsou vodorovně ložené. Podle technologie hrnčírského zpracování, typů okrajů a radýlkovaného dekoru, běžného v druhé polovině 14. století a v první polovině 15. století (Janská, 1965, 295, o. 80) zařazují keramické nálezy z Křížence do sklonku 14. a první poloviny 15. století (o. 10).

V písemných pramenech, vízicích se ke zkoumané lokalitě, je v roce 1292 připomínán „Wockon de Burenicz sive de Crisenche“ (RBM II, 670). Zprávy o Kříženci se znovu objevují k r. 1420, kdy ves se sídlem zabrala táborská vojska. V roce 1423 sem přitáhli Pražané, kteří za pomoci jízdy a pěchoty, vyzbrojené děly a praky, zahájili útok na tvrz. Po nezdařeném několikanedělním obléhání tvrze vojska Pražanů ustoupila a odešla směrem ku Praze. Existence sídla v Kříženci je připomenuta ještě r. 1437, kdy je v zápisech uvedeno „municio“ (DD 23/10). Zánik sídla nelze v písemných pramenech přesně vysledovat. Je nepochybné, že zápis z r. 1546 o „Krziezenczi tvrze pusté“ (DZ 250 M 22) kodifikuje již dřívější stav. S ohledem na destruování sídla v průběhu husitských válek, domnívám se, že po r. 1437 se tvrz nepodařilo v plnosti obnovit.

Při tažení husitských vojsk na Bechyni došlo zřejmě k poškození feudálního sídla ve Strýšovicích a Žárku. Sídlo ve Strýšovicích (místní obec Hlavatce) se rozkládá na břehu Nového rybníka (o. 11). Tvrziště je oválného tvaru o průměru 8,2—13,3 m (v koruně) a u paty o průměru 13,3×19,1 m a je chráněno dvěma příkopy. Příkop blíže tvrzi má šířku 4,6 m a hloubku 0,6 m, kdežto druhý příkop o šířce 3,4 m je hluboký 1,1 m. Po obvodu probíhá val o šíř-

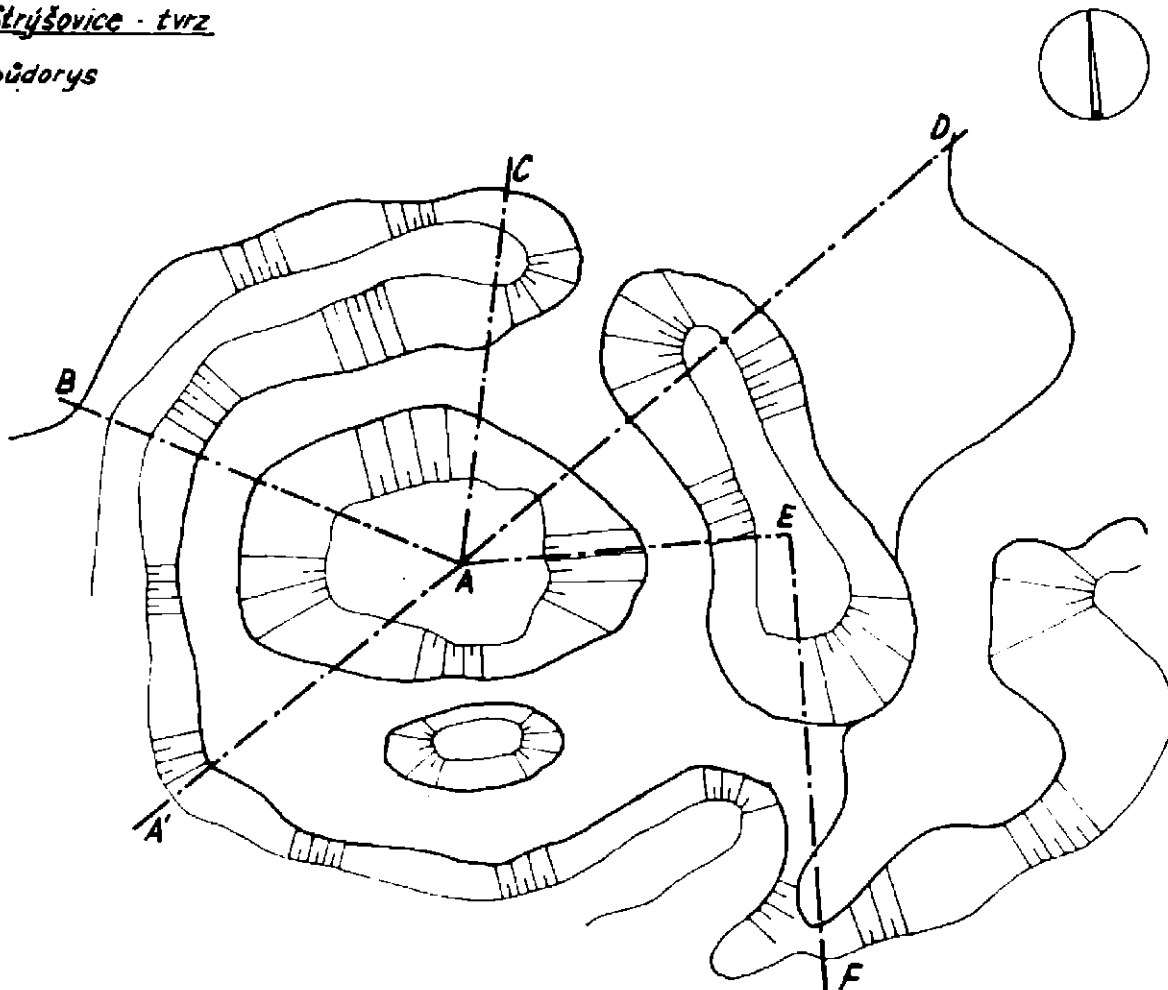
Obr. 10. Křížanec u Vilic — výběr keramiky Kresba Dr. V. Huml.

ce 7,3—7,9 m (pata) a v koruně o šířce 2,3—3,5 m. Val je na severovýchodě a jihovýchodě přerušen a doplněn půlobloukovitým násypem, který ohraničuje malý rybníček. Osada u sídla byla zřejmě situována na březích potoka, který byl v 16. století přehrazen. Tím vznikl rybník, zvaný Nový rybník, který zaplavil někdejší osadu. V této souvislosti je třeba připomenout, že na severní straně rybníka byly před 45 lety při orbě nacházeny zbytky mazanice, zlomky nádob s gotickými písmeny a radýlkem; část jich je v muzeu v Bechyni (o. 12).

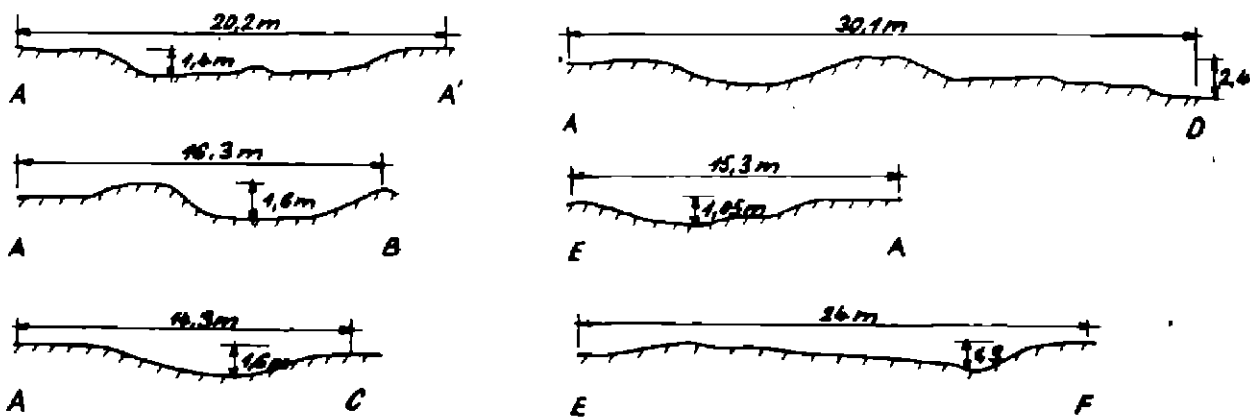
Je zde uloženo 20 keramických zlomků, které patří k hrncům (7 okrajů

Strýšovice - tvrz

půdorys

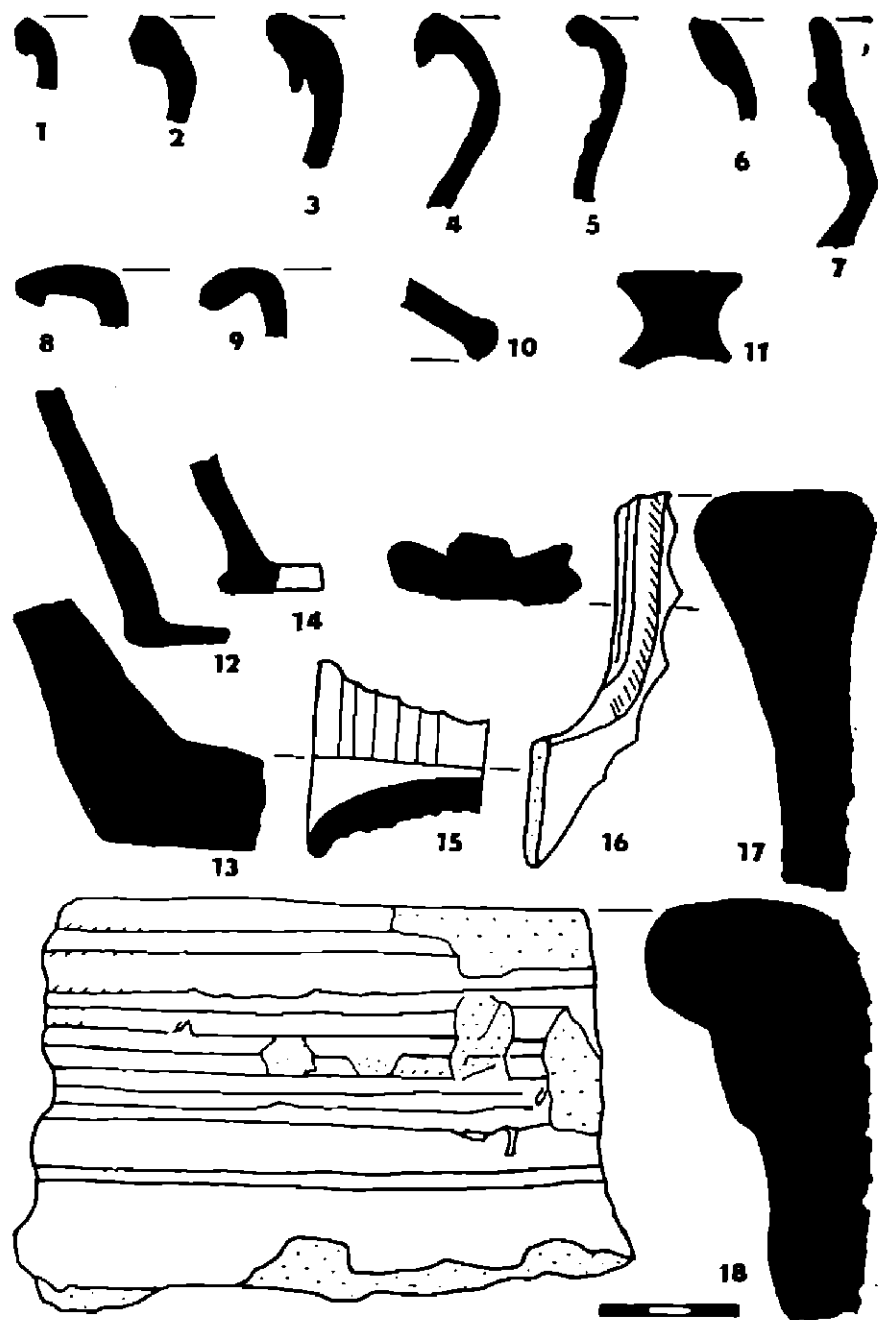

příčná řezy valy

Obr. 11. ZSO Strýšovice - celkový plán tvrze, zaměřil ing Zd. Rothbauer dr. V. Hum.

Obr. 12. ZSO Strýšovice - výběr keramiky, kresba - dr. V. Huml.

a 2 dna). Okraje o průměru 120—170 mm (1), 146 mm (1) a 180 (1) a 192 mm (2) svědčí o nádobách se širokým ústím. Mezi okraji jsou zastoupeny typy ovalené (2, o. 12 : 1, 2), vyhnuté a zaoblené (1, o. 12 : 5), přehnuté a podtržené (1, o. 12 : 3), přehnuté a podseknuté (1, 12 : 4), okraj zesílený a šikmo seříznutý (4, o. 12 : 46), okraj zesílený a šikmo seříznutý (1, o. 12 : 6) a okraje vodorovně ložené (1, o. 12 : 8, 9). Dna hrnců mají na obvodu náznak patky (o. 12 : 12), která je též protažená v klín (o. 12 : 14).

Z dalších typů byl zachycen džbán (1: o. 12 : 7), mísa (1) a zásobnice (1 dno a 2 okraje). Okraj zásobnice je kyjovitý (o. 12 : 17) a s půlválcovým vývalkem na vnitřní straně (o. 12 : 18), z dalších typů je zastoupena trojnožka s trubkovitě ukončeným držadlem (1) a poklička (2) s kónickým knoflíkem (o. 12 : 11) a okrajem ovaleným (o. 12 : 10).

Keramický střep obsahuje jemné ostřívo; je tvrdě vypalován až do modrého kovového lesku. U zásobnic bývá povrch přetažen jemnou vrstvičkou u plavené hlíny tzv. engoby.

Výzdoba na střepech je provedena radýlkováním (sloupečky) a třemi žláb-